

НАЦІОНАЛЬНА ІМАНЕНТНІСТЬ ТЕКСТІВ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ

У статті викладено результати прочитання твору Ігоря Калинця «Міф про козака Мамає» та висвітлено специфіку поетичного переживання національної ідеї крізь призму міфу. Охарактеризовано вияви національної іманентності текстів на жанровому, образному та версифікаційному рівнях.

Ключові слова: текст, міф, національна ідея, образний та версифікаційний рівень.

В статье изложены результаты исследования произведения Игоря Калинца «Миф о казаке Мамае» (Миф про козака Мамає) и освещены своеобразия поэтического переживания национальной идеи сквозь призму мифа. Охарактеризованы проявления национальной имманентности текста на жанровом, образном и версификационном уровнях.

Ключевые слова: текст, миф, национальная идея, образный и версификационный уровень.

The article «National immanence of the Ihor Kalynets' texts» expounds the results of reading «The myth about Cossack Mamay» (Mit pro kozaka Mamaya) by Ihor Kalynets' and the specifics of poetic experiencing the national idea through the myth. The revelations of national immanence of the texts on the ideological, stylistic, figurative, versification levels are characterized.

Key words: text, myth, national idea, figurative and versification level.

Феномен поетичного універсуму Ігоря Калинця – уособлення як тяглості літературної традиції, так і інтенсивності пошуків модернізму – ґрунтовно проаналізований у праці М. Ільницького «Ключем метафори відімкнено вуста...» [4]. Доповнюючи попередні прочитання текстів І. Калинця І. Світличним, Д. Гусар-Струком, М. Павлишиним, Ю. Ше-вельовим, львівський дослідник розгорнуто харак-теризує стиль, мову, систему образів поета. У дис-курсі міфологізму як моделі поетичного мислення прочитує твори Б.-І. Антонича та І. Калинця О. Бу-ряк [1], філософсько-естетичні мотиви лірики І. Калинця у контексті аналогічних мистецьких пошуків поетів-дисидентів В. Стуса та І. Світлич-ного висвітлює І. Онікієнко [10].

Однак вартим уваги є, послуговуючись фено-менологічним методом, прочитати тексти І. Калинця, зокрема циклу «Міф про козака Мамає», з метою охарактеризування його національних ознак, котрі отримали проявлення на жанровому, образному та версифікаційному рівнях. У цьому дискурсі національна іманентність текстів виступає ознакою стану художньої свідомості, коли інтенційна увага свідомості спрямована на осмислення себе в індивідуальному вияві у приналежності до певної спільноти (національна ідентичність) за однаковою мірою вияву протиставлення до за-

гальнолюдської свідомості. Виступаючи об'єктом поетичного переживання, такий стан художньої свідомості отримує втілення у структурі конкретного поетичного тексту, чим визначає специфіку його жанрових, образних та версифікаційних ознак.

Методологічними засадами нашого дослідження є модерна світоглядна парадигма, за якою кожен об'єкт у Всесвіті є одиничним від цілого і кожне одиничне характеризується усіма властивостями цілого [2; 12]. З цього погляду Вселенна не є безліччю світів, а існують лише різні форми однієї сутності, первневою основою якої виступає Слово, від чого усі варіанти світобудови (інформаційний, польовий та фізичний) є різними виявами втілення Слова. У природному світі слово як єдина інформаційна система Всесвіту реалізується двома рівнями: фізичним (за акустичними характеристиками) та текстуальним, і обидва вони взаємно обумовлюються.

Єдине інформаційне поле є тією первневою основою (матеріалом), із котрого сформована людська свідомість, відповідно знання про Всесвіт та його Творця є іманентно приналежними людині. Оскільки «дух за своєю суттю здатний до самопізнання» [3, с. 65], то на цій основі формується напрацьована буттєвим досвідом, сконцентрована на «Я»-усвідомлення, особистісна складова свідомості. Трансформування первневих знань про Твор-

ця і Всесвіт кризь особистісну складову свідомості отримує форму міфу, тому, як визначив А. Лосєв, «міф є не субстанціональне, а енергійне самоутвердження особистості» [7, с. 137].

Отже, завдяки двополосній парадигмі існування людської свідомості формується категорії особистісної окремішності, котра ідентифікує себе, тобто співвідносить «Я» з різноманітними ідентичностями та ролями – родинними, територіальними, класовими, релігійними, етнічними та родовими [14, с. 13]. На основі розвитку особистісної Я-складової свідомості як наслідку обживання людською спільнотою певної території та реалізації цього процесу освоєння через певні події витворюється спільна культура та єдині права. Тому основними рисами національної ідентичності Е. Сміт визначає: 1) історичну територію, або рідний край; 2) спільні міфи та історичну пам'ять; 3) спільну масову, громадську культуру; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 5) спільну економіку з можливістю пересуватись у межах національної території [14, с. 24]. У контексті сказаного національна ідентичність окреслюється як стан свідомості на переживання, самоусвідомлення певної спільності, яка виступає у протиставленні до загальнолюдських параметрів, у той же час проявляє себе на індивідуальному рівні існування свідомості.

Із засад викладеного вище, «Міф про козака Мамає» І. Калинця втілює парадигму стосунків особистості із світом, що в процесі реалізації отримує національні ознаки. Об'єктом поетичного переживання у цьому тексті є слово в його національному вияві. Композиція твору, що складається із декількох, об'єднаних спільною ідеєю, циклів, втілює процес розгортання міфу як першооснови свідомості в силовому полі двох полюсів: первинний, від того вселенський, в образній системі твору означений образом-символом «Дуб Пишний», – носій і виразник креативного коду українського етносу, та набутий, сформованим буттям силовим полюсом, що отримав утілення циклом «Кришталева чаша». Тим же реалізує різні форми існування слова за його національними властивостями. Якщо вселенський вектор переживання свідомістю самої себе виявляє існування свідомості у її приналежності до первинного слова, у божественному імперативі, котре втіленням у хронотопі окреслює українському народові територію для обживання та спосіб буття («Дуб Пишний», «Місяцеслов», «України»), то національний вектор розгортання свідомості визначається людським волевиявленням і обумовлює міру і ступінь втілення божественного імперативу («Явлені письмена», «Семигини»). У світлі цього твердження божественна складова міфу – це енергія вольового імперативу, який дає силу для розгортання міфу, а національна складова – це креативність, тобто здатність тої самої енергії відтворюватись у іншій формі, зберігаючи ту ж саму сутність.

Синусоїдна парадигма існування людської свідомості обумовлює почергову перемену інтенційної уваги свідомості від переживання самої себе кризь первневу (міфічну) складову до активізації сформованої людським буттям у просторовому та історичному вимірах. Як стверджував А. Лосєв, «міф не є історична подія як така, але він завжди є слово. А в слові історична подія зведена до ступеня самопізнання» [8, с. 151]. Оскільки модерн як модель стосунків людини із світом характеризується активізацією міфологічної складової свідомості, – «міф у сучасній антропології трактується як універсальний культурний феномен, значення якого виходить поза конкретні часові виміри...» [11, с. 6], – й визначає об'єктом поетичного переживання художньою свідомістю процесів у самій собі з позицій тієї ж первневої складової, то таким об'єктом у «Міфі про козака Мамає» І. Калинця постає стан художньої свідомості у її національному вияві, тобто слово у його потенційному тяжінні до втілення за національною формою. Інакше кажучи, жанровою специфікою твору І. Калинця є переживання національної ідеї, тобто поетичного осмислення своєї національної окремішності кризь призму міфу про козака Мамає як коду національної свідомості. Із цього постає, що у прив'язці до яких би культурних, історичних чи інших реалій слово «мамає» не потрактовувалося, воно є символом коду нації: чи в гідронімі Мамай-Сурка, річки, що протікала в околицях Запорізької Січі, чи у назві «мамаєми» кам'яних баб на курганах, чи у виразі «піти/поїхати на мамає», що скоріш пов'язано з ризикованою гайдамацькою справою, чи від імені золотоординського хана XIV ст., чи конкретної особи гайдамаки Мамає, чи тлумачення цього імені як «ніхто», «будь-хто», чи це синонім слова «гайдамака» взагалі. У структурі «Міфу про козака Мамає» сукупність образу «мамає» втілюється в образній системі з численними символічними значеннями: від «мамаєське плем'я» на означення етносу, до котрого належать згадувані у творі поляни, древліани, подольці, верховинці, від назви кам'яних баб на курганах: «вливають у мамаїв келих / того червленого божка» [5, с. 326], – до символу духу, реалізованого у творчості: «у вихлій дощці кобзи / гучить гай / мамаєві пальці окрилюються / як стадо соколів» [5, с. 322].

Організація потоку образів відповідає іконописній композиції живописних полотен [9; с. 6–7], тому наявність світового дерева («Дуб пишний») визначає міфологічний центр світу, де проходить його вертикальна вісь. Від неї формується розгортання реального часопростору, що у текстах І. Калинця «Міту про козака Мамає» реалізується за законами модерну, тобто хронотоп отримує не лінійне, а багатовекторне вираження. Отже, в образній системі твору «Дуб Пишний» [5, с. 307] виступає центроорганізуючим, що на ідейному рівні отримує символічне значення українського роду і родоводу, бо його силове поле означає територію для обживання та проживання народу, а

пізніш – нації: від Хортиці до Дунаю на захід («п'ю воду дунайську») [5, с. 307] та до Богучару на сході [5, с. 344].

Події, що становлять основу хронологічної тяглості тексту, отримують два виміри: ідеальний, який визначається образом «Дуб Пишний», що символізує креативний потенціал народу, закодований у міфі, та реальний – «а ти моя калинонька присов'яла» [5, с. 307]. Вони задають вектор розгортання образної системи циклу в драматизмі протиставлення креативної заданості міфом і зреалізованості її в історичному часопросторі. Визначене міфом як вже існуюче у міфічному світі не може зреалізуватись у подієвості як ознаці реального хронотопу: «Дуб Пишний» і «калинонька присов'яла» («Я Дуб Пишний») [5, с. 307], те ж віщування Дуба і глухота серця («Віщує Дуб, віщує...») [5, с. 308], нереалізовані провіщення: «...Дуб я чи Колиска?» («Ходе дзвін-плакун...») [5, с. 309], котрі перетворили Дуба на могилу: «Висипали на Дубі / високу могилу, / тисову домовину тесали...» [5, с. 309]. Проблема нереалізованого креативного потенціалу втілюється символікою образів «Тура» і «Дуба», значення котрих поетично осмислюється не стільки в контексті міфологічних символів, а й дискурсі національно-культурної пам'яті та української історіософії як знання про самотність і самостійність українського народу, його держави, культури, Церкви.

Простір, означений заданістю силового поля міфу, отримав образну реалізацію у поетичних текстах «України». Хронотоп як вектор розгортання міфу актуалізується символічними образами єдиної України, креативні контури якої означені міфом. Слово як креативна основа формування етносу трансформується у варіанти його існування. Той же символічний образ «Дуба Пишного» проявляється у реальному просторі Закарпаття символом «ружі» (закарпатської троянди), котра у часово-подієвому вимірі втілюється «замком Коріятовича», постатями Духновича і Бокшая. Розгортання міфу формується від пріоритетного акценту на єдність і цілісність через просторові доміанти, наприклад, ружа, символ «Закарпаття», «з Ужівських долин» терпко пахне «Вітчизні», «Буковина» містить пам'ять «...про цілість лісу / від Путили до Путивля» [5, с. 314], «Покуття» входить у єдність з краєм чорною кіммерійською дорогою. «Галичина», «Волинь», «Поділля» на хронотопному рівні проявляються образами з домінантою їхніх символістичних параметрів: образом Лева – знаком царів, пророків і поетів (« – Пробуди в мені Лева...») [5, с. 317], дзвона, що «даждьбожий / межі обома Бугами / у Меджибожі» [5, с. 319] і локалізується в історичному часі Вінницею, Проскуровом, Копайгородом, Кременцем, Коднею, а в духовному вимірі – Почаївською Зорею.

Підцикли «України» і «Місцеслов» проявляють слово в його існуванні за двома полюсами – просторовим і часовим. Образ дуба – «місяць дубень надходить» [5, с. 325] – у структурі тексту «Тра-

вень» ще раз означає етнічні землі українців – «залізним корінням тримає / на споконвічних місцях / буковину полісся / і чорноліс / зеленим крилом / прикриває / степ і море» [5, с. 325] – і визначає формування часового виміру, котрий реалізується у творчості: «в його опіці / козак-бандурист / тут кобза чує себе / як вдома / звідси починається / міт» [5, с. 326]. Кобза, «у висхлій дощці» якої «гучить гай / мамаєві пальці окрилюються / як стадо соколів» [5, с. 322], стає символічним виразником духовного світу народу. Переміна вектора поетичного осмислення України крізь призму духа сприяє розгортанню хронотопікальних образів циклу «Місцеслов» з акцентом на їхніх часових параметрах, для яких властива циклічна повторюваність. Попри поривання до відродження, – «Вмерти не сором / та к життю нором» [5, с. 332], – текст «Грудень» втілює нездатність українського креативу вийти за силове поле тяжіння міфу й розгорнутись у час історичний.

Якщо «Дуб Пишний» проявляє слово у варіанті його креативного потенціалу, а «Місцеслов» реалізує слово у його часотворчій функції, то структура текстів «Лицарії» втілює поставання світу через промовлюване слово. Спонукальна інтонація говірного вірша [6, с. 162; 13, с. 25] – «торбо-нетяго / сумо-сиром'яго / камінням цяцькована / бляхою підкована / козаку-небозі / відчинися в дорозі» [5, с. 339] – виявляє волю до облаштування світу і творить новий часопростір, що визначає перехід до історично тяглого часу. Відповідно в основі членування мовленнєвого потоку і синтаксичної організації тексту лежить домінанта імені: «лук-довголук / байдою байда / як устане / стрілою дістане / за полем луг / за байраком Буг» [5, с. 334]. Оскільки предмети, які постають в процесі поіменування, іще не отримали конкретизуючих характеристик, домінування імені у мовному потоці та промовлюваність його, звучання слова формує своєрідність ритму і членування на вірші: «ріг-остроріг / золотий ланцюг / тільки на поріг / – чи меду-солодцю» [5, с. 336]. Поезії «Кінь», «Лук», «Мушкет», «Порохівниця», «Шабля», «Люлька», «Торбина», «Шапка», «Бандура», «Герб» – не текстове втілення сюжету народної картини, а вираження процесу творення українського світу засобами мови.

Текст «Чар» – це проявлення слова, яке є носієм інформації про духовний всесвіт українців, що напрацьований завдяки буттю і постає на національному часопросторі (від моря до Богучару). Образна система «Чару» організовується навколо персонажів українського фольклору Анни Пристойни і прудивуса. Образ дочки морського царя уводить у хронотоп твору топос моря, а також задіює для проявлення реального простору топоси Богучар та Анна – річки та населені пункти Воронезької області, котра з 1779 року належить до Росії, чим відтворює усю повноту визначеного для українського етносу краю. Слово, втілене у

«Чарі», виявляє себе потоком образів дій, котрі можливі лише у чарівному світі фольклору, від того організуюча роль дієслів у структурі тексту. Природа образів «Чар» виражає параметри національного духовного світу, котрий може реалізуватися тільки дійством, яке, знову ж, для сповнення, вимагає бути названим: «Анна Пристоянна / персями освітила лице, / сйянула роса в одвіт – / місяць бачив – не підняв, / а вустами звеничар озвався / (вкопаний завмер золотогрив): / – маю двоє щастя, прудивусе, – / одне своє, а друге прудивусове» [5, с. 344]. Ритмічний поділ потоку мовлення на вірші визначається структуральним акцентом на промовлюваності тексту.

У структурі «Міфу про козака Мамаю» «Чар» виступає з'єднуючим між двома світами – світом слова як первинного інформаційного поля Всесвіту і світом слова, вписаного у це інформаційне поле. Не випадково «ДОДАТОК ДО «ЛИЦАРІЇ» – ПЕРО / якого нема на картинках», передує «Чару» і відкриває перехід у світ слова, тим же пером написаного, – «Явлені письмена», «Семигини», «Віршові надписи». Перехід від світу слова первневого до слова зреалізованого і внесеного до інформаційного поля Всесвіту можливий завдяки існуванню слова, сутністю якого є духовний всесвіт, сформований на первневій основі обставинами буття. Його параметри визначаються діями і діями: «сад сиз пір'ям затріп, / став золоті гнізда класти, / сонячні яєчка висиджувати, / із пташок і квіток обтрусилася...» [5, с. 346], – швидко переміна їх творить динаміку оповідного сюжету. «Гостинець із вузлика» – це народжене із диво-світу фольклору слово літературне, тексти «Місяцівна», «Вітрова донька», «Морозенко», «Мак» являють розгортання слова як душі народу в особистісному переживанні. «Явлені письмена», «Віршові надписи» – це варіанти зчитування ін-формаційного поля Всесвіту через слово записане, котре служить лише воротами для такого входження.

Отже, «Міф про козака Мамаю» розгортається декількома циклами, кожен з яких має свою власну версифікаційну організацію. Специфіка ритмомелодійного членування тексту визначається співвідношенням структуральних зв'язків і лінійних, тобто мірою наближення / віддалення реалізованого тексту до /від візійної субстанції існування слова. Максимальне наближення лінійного потоку мовлення, тобто фізичного варіанта мови / слова, до її структурального варіанта реалізує структуру тексту, що отримує на образному рівні вираження у метафорі, як у текстах циклу «України». Кожен із них – це розгортання окремих візійних явлень, що є носіями і виразниками єдиної сутності слова. Членування на окремі ритмомелодійні одиниці

визначається переминами візій, як, для прикладу, у творі «Галичина», що втілює розгортання візії Лева – перебігу історичних подій на Галичині від втрати Галицько-Волинським королівством державності до відновлення та утвердження в національній незалежності через піднесення слова діячами «Руської Трійці» – будителями національної свідомості. Переважання в організації мовного потоку міжпредметних зв'язків домінує в «Явлених письменах», «Семигинах» та «Віршових надписах». Ці тексти проявляють слово як інформаційне поле Всесвіту, сутністю котрого є відображення буття.

Первинну роль в організації тексту відіграє проявлена у всій повноті питомо властива слову діалогічність. Чи Всесвіт промовляє до людини («Дуб Пишний»), чи людина у зверненні до Всесвіту («Місяцеслов»), мовлення завжди волево спрямоване, від того експресивне. Світорозбудовче і креативно стверджувальне волевиявлення мови актуалізується у «Лицарії» та «Віршових надписах», де членування мовленнєвого потоку на вірші організовується співзвучністю проартикульованого, від того – експресивного слова: «Звідки дзвінкий, звідки звинний / серед вітру вітрограй? / Звідкіля мені у віно / землекрай і небокрай?» [5, с. 377]. Специфіка віршування обумовлюється максимальною експресивністю відрізка мовлення, тому початок і кінець вірша інтонаційно урівноважені. Функція рими як ритмічного чинника виступає вторинною. Образ автора присутній у структурі тексту своєю промовлюваністю, він проартикульовує слово, котре постає перед ним у візії, діалогізує із ним: «Ружо / спинаєшся по схилку гір / Чи знаєш / по той бік / твій русинський корінь» [5, с. 313], «Ти глибша і таємніша / ніж Свитязь» [5, с. 318]. Як бачимо, для «Міфу про козака Ма-маю» характерне багатоголосся та значна кількість адресатів мовлення.

Отже, «Міф про козака Мамаю» – це вираження процесу втілення креативного вселенського потенціалу в національному вимірі, міра реалізації чого залежить від особистісної участі кожного представника народу, що стверджує автор циклом «Семигини». Оскільки національне як парадигма стосунків особистості із світом є іманентною властивістю свідомості певної людської спільноти, то слово у процесі його розгортання у структурі тексту отримало реалізацію за національними ознаками, які проявилися на жанровому рівні як переживання української національної ідеї, на образному – тсистемою ейдосів, що втілюють духовний часопростір та реальний хронотоп українського світу, та на версифікаційному рівні обумовили специфіку ритмомелодійної організації віршів.

1. Буряк О. Міфологізм художнього мислення Богдана-Ігоря Антонича та Ігоря Калинця : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.01 / Буряк Олена Федорівна ; Кіровоградський держ. педагогічний університет ім. Володимира Винниченка – Кіровоград, 2001. – 16 с.
2. Гнатюк Л. Сознание как энергетическая система. Введение в философию настоящего / Л. В. Гнатюк. – Сумы : Издательство «Университетская книга», 1999. – 400 с.
3. Гуссерль Е Криза европейского людства і філософія / Ендмунд Гуссерль // Філософія і соціологічна думка. – 1996. – № 7–8. – С. 35–68.
4. Ільницький М. Ключем метафори відімкнені уста... : поезія Ігоря Калинця / Микола Ільницький. – Париж ; Л. ; Цвікау : Зерна, 2001. – 144 с. – (Бібліотека альманаху українців Європи «Зерна»).
5. Калинець І. Невольничча муза. Зібрання творів : у двох томах / Ігор Калинець. – Т. 2. – К. : Факт, 2004. – 544 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Громяка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.
7. Лосев А. Диалектика мифа / Алексей Лосев. – М. : Академический Проект, 2008. – 303 с. (Философские технологии).
8. Лосев А. Миф. Число. Сущность. / Алексей Федорович Лосев ; [сост. А. А. Тахо-Годи ; общ. ред. А. А. Тахо-Годи и И. И. Маханькова]. – М. : Мысль, 1994. – 919 с.
9. Марченко Т. Козаки-Мамаї / Тетяна Марченко. – Київ-Опішне : Нац. музей-заповідник укр. гончарства, 1991. – 80 с.
10. Онікієнко І. Філософсько-естетичні мотиви лірики поетів-дисидентів (В. Стус, І. Світличний, І. Калинець) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Онікієнко Інна Миколаївна ; НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1997. – 24 с.
11. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму : [монографія] / Ярослав Поліщук [вид. друге, доповн. і переробл.] – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2002. – 392 с.
12. Сергиєнко П. Триалектическая концепция мироздания / П. Я. Сергиєнко // Філософія і космологія. Спецвипуск № 3. – Універсам-Вінниця, 2004. – С. 69–76.
13. Смілянська В. Стиль поезії Шевченка (суб'єктна організація) / В. Л. Смілянська. – К. : Наукова думка, 1981. – 255 с.
14. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт. ; [пер. з англ. П. Тарашука]. – К. : Основи, 1994. – 223 с.

© Турчин М. М., 2011

Стаття надійшла до редколегії 30.06.11